

Seküler Toplumlarda Din 50 Yıl Sonra

Bryan Ronald WILSON
Yorum ve Düzenleme: Steve BRUCE

Çeviren: Ömer Faruk DARENDE

Bryan Ronald WILSON

Yorum ve düzenleme: Steve BRUCE

Çeviren: Ömer Faruk DARENDE

**SEKÜLER TOPLUMLARDA DİN
50 Yıl Sonra**

ISBN 978-605-318-964-0
DOI 10.14527/9786053189640

Kitabın orijinal adı: Religion in Secular Society

Baskı sayısı: 1

ISBN: 978-0-19-878837-9

Yayınevi: Oxford University Press

Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© 2017, PEGEM AKADEMI

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. Ltd. Şti.ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Bu kitap T.C. Kültür Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten **uluslararası akademik bir yayınevidir**. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim kataloğu olan **WorldCat** ve ayrıca Türkiye’de kurulan **Turcademy.com** ve **Pegemindeks.net** tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000’in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşabilmektedir.

I. Baskı: Eylül 2017, Ankara

Yayın-Proje: Özlem Sağlam

Dizgi-Grafik Tasarım: Ayşe Nur Yıldırım

Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Ay-bay Kırtasiye İnşaat Gıda Pazarlama ve Ticaret Limited Şirketi
Çetinemeç Bulvarı 1314.Cadde No:37A-B
0312 472 58 55

Yayıncı Sertifika No: 14749

Matbaa Sertifika No: 33365

İletişim

Karanfil 2 Sokak No: 45 Kızılay/ANKARA

Yayınevi: 0312 430 67 50 - 430 67 51

Yayınevi Belgeç: 0312 435 44 60

Dağıtım: 0312 434 54 24 - 434 54 08

Dağıtım Belgeç: 0312 431 37 38

Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60

İnternet: www.pegem.net

E-ileti: pegem@pegem.net

İçindekiler

<i>Yeni Basım İçin Açıklama</i>	
<i>Steve Bruce</i>	ix
SEKÜLER TOPLUMLARDA DİN	
Ön Söz	xxix
1. BÖLÜM: Sekülerleşme Modelleri	
1. İngiltere’de Sekülerleşmenin İstatistiksel Bulguları	3
2. Mezhepçilik ve Sekülerleşme	23
3. Sekülerleşmenin Toplumsal Bağlamı	41
4. Din ve Diğer Sosyal Kurumlar	59
5. Sekülerleşme ve Ruhbanlık Mesleği	81
2. BÖLÜM: Amerika’da Sekülerleşme	
6. Amerika’da Din: Tezat bir Model	97
7. Din ve Statü: Amerika ve İngiltere	115
3. BÖLÜM: Dinî Tepki	
8. Ruhban Sınıfı ve Ekümenizm	139
9. Hristiyanlığın Yayılmasında Ekümenizmin Etkileri	155
10. Ekümenizm ve Mezhepler	167
4. BÖLÜM: Sekteryen ve Mezhepsel Seçenek	
11. Sektlerin Kökeni ve İşlevleri	193
12. Ortaya Çıkan Mezhepler ve Devam Eden Sektler	211
<i>Sonuç</i>	231
<i>Ek</i>	243
<i>Derleme Kaynakça</i>	247

<i>Ek 1: Sekülerleşme Tezinin Eleştirisi</i>	
<i>Steve Bruce</i>	257
<i>Ek 2: Elli Yıl Sonra</i>	
<i>Steve Bruce</i>	271

TAKDİM

Modern dünyada dinin yeri, önemi ve fonksiyonları ile ilgili tartışmalarda kaçınılmaz olarak gündeme gelen sekülerleşme, tüm dünyada küresel bir mesele olarak uzunca bir süreden beri son derece dinamik bir şekilde varlığını sürdürmektedir. Özellikle Peter L. Berger (1967) ve Bryan R. Wilson (1985) öncülüğünde ifadesini bulan klasik sekülerleşme teorisi, 1950 ve 60'lı yıllarda bilimsel ve teknolojik ilerlemeye paralel olarak dinin geleneksel bağlarını yitireceği ve giderek daha çok bireysel tercihe konu olacağı şeklinde güçlü öngörü değeri taşımaktaydı. Bu teoriyi doğrulayan görülebilir ve ölçülebilir en önemli gösterge, kendini inançlı tanımlayan insanların dahi ibadetlere daha az ilgi göstermesi ve dolayısıyla mabetlere devam oranlarının azalması idi. Ayrıca geleneğin ve dinin aşınması, mevcut müesses dini yapıların zayıflaması, dini çoğulculuğun artması ve dinin özelleşmesi de sekülerleşme tezinin kanıtları olarak ileri sürülmekteydi. Ancak, zamanla, bu kanıtların çoğunun Batı dünyasından, Batı Avrupa ve ABD'den elde edildiği, dünyanın diğer bölgelerinde farklı durumların gözlemlendiği yönünde eleştiriler de yapılmıştı. Bu çerçevede özellikle 1990'lı yıllardan itibaren yaşanan küreselleşme sürecinde ulaşım ve iletişim alanlarında kaydedilen önemli ilerlemelere rağmen dinin önemini kaybetmediği, bilakis daha görünür olduğu yönünde yeni kanıtlar ileri sürülmüştür. Zira bu süreçte dini çoğulculuğun artması, dinin bireysel tercihe konu olması ve özelleşmesine rağmen dinler arasında rekabetin arttığı, dini ekonomilerin geliştiği, dini pazarların kurulduğu, dine arz ve talep yönlü yaklaşımların arttığı da bilinmektedir. Bütün bu gelişmeler sekülerleşme odaklı tartışmaların, klasik sekülerleşme tezi yerine yeni paradigmalara ortaya konduğu ve desekülerleşme olarak ifade edilen yeni bir süreci ifade etmektedir.

Dünyada özellikle din sosyolojisi alanında yaşanan bu dinamik tartışmalara Türk toplumu, özellikle akademisyenler sonradan gecikmeli olarak katıldığı için bir olgu ve süreç olarak sekülerleşmenin ne

olduğu anlaşılmadan eleştiri, sorgulama ve yargılama yoluna gidilmiştir. Türk toplumu yaklaşık iki asrı aşkın bir süreden beri devam edegelen yenileşme/modernleşme süreci nedeniyle sekülerleşme tartışmalarına çok yabancı sayılmasa da din sosyolojisi alanında sekülerleşme ve din ilişkisini münhasıran konu edinen bir alan araştırması olarak ilk telif eser 2005 yılında yayımlanmıştır. Bu kadar bakir bir alanda Bryan R. Wilson'ın *Religion in Secular Society* kitabının tercümesi, din ve sekülerleşme ilişkisinin Türk toplumunda anlaşılması açısından önemli bir çalışma olarak dikkat çekmektedir. İlk kez 1966 yılında yayımlanan bu kitabın yarım asır sonra sekülerleşme tartışmalarının bir diğer önemli ismi Steve Bruce'un yaptığı tashih ve eklerle 2016 yılında yeniden yayımlanmış olması ve tercümenin bu iki nüshanın da gözden geçirilerek yapılmış olması son derece önemlidir. Modern dünyada dinin yeri ve önemi konusunda önemli açıklamalarda bulunan sekülerleşme tezinin temel kaynaklardan öğrenilmesi açısından son derece yararlı olan bu eserin oldukça güç bir iş olan tercümesini büyük bir titizlikle yapan Ömer Faruk Darende'yi tebrik eder, kendisinin din sosyoloji alanına çok daha büyük katkılar sağlayacağı düşüncemi ifade etmek isterim. Bu ifadeler sıradan bir övgü ve abartı değildir. Zira Darende'nin akademik kariyerinin ilk basamağı olan ve hasbelkader danışmanlığını yaptığım *Sekülerleşme Tartışmaları ve Bryan R. Wilson* başlıklı yüksek lisans tez çalışması (2015), "Sekülerleşme ve Laiklik Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi" makalesi (2015) ve son olarak da bu çeviri çalışması bunu başarabilecek bir donanımına sahip olduğunun açık bir kanıtıdır.

05 Ocak 2017

Prof. Dr. M. Ali KİRMAN

ÇEVİRENİN ÖN SÖZÜ

Sekülerleşme paradigmasından bahsedildiğinde akla ilk gelen isimler arasında hiç kuşkusuz Bryan R. Wilson da bulunmaktadır. *Religion in Secular Society* adlı eserinde yapmış olduğu sekülerleşme tanımı belki de en çok bilinen ve atıfta bulunulan tanımlar arasında ilk sırayı işgal edebilecek niteliktedir. Bununla birlikte orijinal kitabın kapağında “Bir yorumdan çok daha fazlası. Bu, din sosyolojisi için bir modeldir.” diyerek literatüre gireceği öngörüsünde bulunduğu sekülerleşme teziyle genel anlamda din sosyolojisi alanına çok değerli katkılar sağlamıştır.

İlk olarak 1966 yılında basılan bu kitabın en önemli özelliği, basıldığı yıl İngiltere’de din sosyolojisi alanında en çok okunan kitap olmasıdır. Bu özelliği sadece İngiltere ile sınırlı kalmamıştır. Birçok dile çevrilen eser maalesef ancak yarım asır sonra Türkçeye kazandırılmıştır. Bu gecikmeyle birlikte, sekülerleşme konusunda en az Wilson kadar değerli olan Steve Bruce’un yapmış olduğu katkılarla daha kapsamlı bir hâl gelen bu eser, büyük kitlelerin daha çok fayda sağlayacağı bir hâl almıştır.

Oldukça eski olan bu eserin çevirisinde bazı problemlerle karşı karşıya kalacağımı bilerek bu işe giriştim. Nitekim hem dili, dini hem de kültürü farklı olan iki toplumun karşılaştırmasını farklı bir dile aktarmak takdir edileceği üzere oldukça zor bir iştir. Genel hatlarıyla metinlerin anlamlarına sadık kalarak bütünlüğü bozmadan vermeye çalıştım. Sosyo-kültürel farklılıktan kaynaklı bazı kelimelerin anlamı Türkçede olmadığından orijinali ile vermek zorunda kaldım. Bu bağlamda gerek Sosyoloji gerekse Din Sosyolojisi sözlüklerine, ayrıca Din ve İnanç Kavramları sözlüklerine başvurarak literatürde anlam karmaşasına yol açmamaya gayret gösterdim. Söz gelimi; ‘sect’ⁱ kelimesini hem Türkçede tam kelime karşılığı

---

i Sekt: Farklı inançları ve ritüelleri ile yerleşik ve kurumsallaşmış ana dinî gövdeden ayrılma neticesinde ortaya çıkmış bir dinî örgütlenme biçimi. Kirman 2016, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Adana, Karahan Yay. s.262-3 (ç.n.).

olmadığından hem de din sosyolojisi literatüründe orijinali ile kullanımında bir sakınca görülmediğinden ‘sekt’ şeklinde kullanmaya karar verdim. Benzer sebeplerden ötürü bazı kavramların daha açık bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilmek adına ‘çevirenin notu’ (ç.n.) dipnotları kullanma gereksinimi hâsıl olmuştur. Bununla birlikte, kitabın elli yıl önce basılması karşılaştırılan toplumlarda görülen değişimlerin analizini daha da verimli kılması adına büyük bir kazanç sağlamıştır.

Din sosyolojisi ve sekülerleşme tezine ilgi duyan herkesin büyük ölçüde fayda sağlayacağını düşündüğüm bu eser, gerek Türk toplumunda ve akademiyasında bir ilk olan *Din ve Sekülerleşme* (2005) adlı çalışması, gerekse daha sonraki çalışmaları ile sekülerleşme konusunda önemli isimlerden birisi olan, beni bu zor alana yönlendiren fakat ve her zaman, her konuda yardımını esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mehmet Ali Kirman’ın ‘Takdim’ katkısı ile daha da değerli hâle gelmiştir. Bununla birlikte, çeviriyi baştan sona okuyarak en az hata ile sizlere ulaşmasında desteğini esirgemeyen Doç. Dr. Kasım Kiroğlu ve Öğr. Gör. Atilla Kaşıkçı’ya da teşekkürü bir borç bilirim.

Eylül 2017

Ömer Faruk DARENDE

Yeni Basım İçin Açıklama

Steve Bruce

Bryan Wilson tarafından yazılan *Seküler Toplumlarda Din* adlı eser son derece önemli, yeni fikirlerin doğmasına olanak sağlayan bir eserdir. İlk kez 1966 yılında basılan bu kitabın belli aralıklarla 1970'lerin sonlarına kadar tekrar basımları yapılmıştır. Bugün bile, sekülerleşme tezinin temel açıklaması olarak, modernleşme ile dinin saygınlığı, rağbet görmesi ve nüfuzundaki azalma arasında rastlantısal olmayan bazı bağlantılar olduğu düşüncesine rutin bir şekilde atıfta bulunulur. Bununla ilgili olarak, diğer akademik disiplinlerle karşılaştırıldığında, sosyoloji belki de daha kötü durumda değildir, fakat bunun sebebi de kendi gelişim aşamalarını iyileştirme yönünde oldukça katı olmasıdır. Bilimsellik özelliği taşıyan her nesil yenilik ya da orijinallik arayışına girdikçe, önceki etkili değerler unutulur ya da yeterli bilgi sahibi olmayanların, yeteneksizlerin ya da ön yargılı olanların ta kendileri hâline dönüştürülürler. Wilson'ın kaderinde ise unutulmak yoktu. Yapılan çok büyük bir yanlış düzeltme niyetinde olan dergi makalelerinin başlangıç paragraflarında atıfta bulunulmak, onun için artık bir rutin hâline gelir. Kesinlikle yapmadığı hatalardan (dinin çok yakın bir zaman içerisinde bütünüyle yok olacağı tahmini gibi) dolayı suçlanması, *Seküler Toplumlarda Din* eserinin yeniden basılması için güzel bir sebeptir. Taklitçi olmaktansa gerçek kötü adam olmak daha iyidir.

Seküler Toplumlarda Din adlı eserin yeniden basımının ikinci önemli sebebi de 1966 ve 2016 yıllarındaki dinin durumu ve doğasının bilgiye dayalı tezatlığının, son elli yıllık süreç içerisinde Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'ndeki dinî konularda görülen önemli değişim ve dönüşümleri kavramanın ve de karşılaştırmanın güzel bir yöntemini ortaya koymasıdır. Wilson'ın geleceğe yönelik tahminde bulunma ile ilgili bir kaygısı olmamasına rağmen, sonradan ortaya çıkan değişikliklerin ne derecede uyumlu olduklarını ya da açıklamalarına ne oranda karşı çıktıklarını araştırıp ortaya

çıkarmak hem görülen değişikliklerin önemini kavramada hem de *Seküler Toplumlarda Din*'in ana unsurlarını test etmede kullanılacak faydalı bir yoldur. Bazı değişiklikleri önceden tahmin etmedeki başarısızlık –örneğin, Hristiyan olmayan çok sayıdaki insanın İngiltere'ye göç etmesi gibi– Wilson'ın sekülerleşme tezine karşı kullanılamaz, çünkü bunlar Wilson'ın orijinal faaliyet alanının dışında kalan olgulardı, bununla birlikte, irdelediği dinî çevrenin mevcut özelliklerinin kendi görüşleriyle bağdaşacak şekilde gelişme gösterip göstermediğini soruşturmak akla yatkın görünüyör.

Kitabın formatı aşağıdaki gibidir. Giriş kısmının geri kalan kısmını *Seküler Toplumlarda Din*'in kısa bir biyografisi ve temel unsurlarının kısa bir özetini içermektedir. Akabinde orijinal metin ve iki adet ek yer almaktadır. İlki Wilson'ın sekülerleşme tezine yönelik en yaygın ve en önemli eleştirilere yer verir. İkinci ek ise *Seküler Toplumlarda Din*'in yayımlanmasından elli yıl sonra Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri'nde dinin konumu ve doğasında görülen başlıca değişimlerin taslak özetini sunar.

Burada sunulan metin sadece aşağı kısımda belirtilecek olan farklılıklarla birlikte 1969 yılında yapılan (1966 yılında yapılan orijinal basımından çok az farklı olan) ikinci basımdır.

İlk olarak, Wilson'ın kullandığı dipnotlar, bu basımda ilave edilen bazı açıklayıcı ve sınıflandırıcı dipnotlar ile karışıklık yaratmaması amacıyla, her bölümün son kısmına kaydırılmıştır.

İkincisi, evrensel zamir olarak erkekler için kullanılan “he” ve insanlar için kullanılan “men” kelimeleri, genel anlamda cinsiyet ayrımı gözetmeyen kelimelerle değiştirilmiştir. Bu, Wilson'ı cinsiyet ayrımcılığı suçlamasından kurtarmak için yapılmamıştır. Elli yıl önce Wilson yazarken o dönemin eğilimlerini göz önünde bulunduruyordu, bununla birlikte o dönemlerde bu eğilimler değişime uğramaya başlamış olsa da hatta o zamanlar ortak bir amaç olmasına rağmen Wilson, muhtemelen “politik doğruluk” olgusuna

karşı tavır takınan hem karakter hem de toplumsal rolü bakımından muhafazakâr olan bir sosyologdu. Metnin bu dikkate değer özelliğini değiştirmenin amacı, yanıltıcı sonuçlara ve anlamlara götüren bir potansiyeli barındırmasındandır. Dinî bağlılıkta hem bir sosyal gerçeklik hem de önemli bir mesele olarak, belirgin bir cinsiyet ayrımcılığı ortaya atıldığından bu yana, Wilson'ın “he” ve “his” (erkekler için) kullanımı genellikle bir sonraki cümlede ya da paragrafın “she” ya da “her” (kadınlar için) ile ilgili bir açıklama içereceği yönünde yanlış bir beklenti doğurur. Fakat bu tür değişiklikler anlam bütünlüğünü kaybetmemek adına en az seviyede tutulmuştur. Söz gelimi; tarihsellik bağlamında uygunluğun söz konusu olduğu kısımlarda “Churchmen”ⁱⁱ ve “laymen”ⁱⁱⁱ ve kendi içerisinde ifadesini bulan “self-made man”^{iv} ve “man in the street”^v değiştirilmeden bırakılmıştır.

Üçüncü olarak, “negro” kelimesi (zenci - hakaret içeren bir kelime olduğu düşünülür), “black” (siyahi) ya da “African American” (Afrika kökenli Amerikalı) kelimeleriyle değiştirilmiştir. Irk ya da etnisite farklılıkları ile ilgili uygun bir dil kullanımı son derece tartışmalıdır. Bütün alternatiflerin kendi destekçileri ve çeldiricileri vardır, fakat Wilson'ın sadece o zamanki kullanımını takip etmesine rağmen, bazı önemli tespitlerde bulunduğu yanlış kanısına genç okuyucuların kapılmaması için “negro” (zenci) kelimesi değiştirilmiştir.

-
- ii Rahip, kiliseye devam eden kimse. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/churchman> [ET: 22 Kasım 2016], (ç.n.)
- iii Ruhani sınıftan olmayan, dinî bir organizasyonun bir parçası olan fakat bunun için özel bir eğitim ve ücret almayan kimse. <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/layman> [ET: 17 Kasım 2016], (ç.n.)
- iv Alt tabakadan gelen fakat kendi imkânlarıyla başarıya ve servete ulaşan, kendi kendini yetiştiren kişi. <http://www.urbandictionary.com/define.php?term=self-made%20man> [ET: 19 Kasım 2016], (ç.n.)
- v Sıradan, ortalama insan. <http://idioms.thefreedictionary.com/man+in+the+street> [ET: 15 Kasım 2016], (ç.n.)

Son olarak, okuyucunun özellikle göz önünde bulundurması gereken bir nokta da Wilson'ın "The UK", "Britain", "England" ve "The USA" ve "America" gibi terimleri, ne yazık ki 1960'lı yıllarda yaygın olduğu şekilde, gelişigüzel kullanmasıdır. Büyük Britanya ya da Birleşik Krallık oluşumunu sağlayan bileşenlerin dinî tarihlerinde görülen farklılıklara çok da özen gösterilmemiştir ve ayrıca bütün örnekler "İngiliz"dir. Her nerede yanlış anlaşılmaya yol açacak özensiz bir kullanım var ise düzeltilmiştir; aksi durumda olduğu gibi bırakılmıştır.

Biyografik Bir Giriş

Bryan Ronald Wilson'ın fevkalade mütevazı bir insan olduğu, davranışlarından, konuşma şeklinden ve giyim tarzından (takım elbise onun gündelik kıyafeti idi) az çok anlaşılırdı. 1926 yılında Leeds şehrinde işçi sınıfının bulunduğu, bitişik evlerden birinde dünyaya geldi. Evde sıcak şebeke suyu yoktu ve haftada bir kez boşaltılan müşterek bir tuvalet ise 'köşe başında caddenin yaklaşık 30 metre yukarısındaydı'.¹ Biyolojik babasının kimliği hakkında pek bir bilgisi yoktu ve kendisine de annesinin ilk eşinin ismi verilmişti. Pek de dindar olmayan bir aileydi, fakat Wilson, küçük kalabalık evde ailesine biraz da olsa mahremiyet sağlamak adına, Methodist Sunday School'a^{vi} gönderildi. Wilson'ın eğitimi, 13 yaşında muhasebe ve büro işlerine bakmak için bir işe girdiği zaman sona erdi. 1944 yılından 1948 yılına kadar geçen sürede askerlik görevini yerine getirdi. Emekliye ayrılan askerlere verilen tazminatı, kız kardeşi ile birlikte yaşadığı Leicester şehrinde yerel bir okul olan College of Arts'ta^{vii} eğitimine harcadı. Eğitimine devam etmesi için kendisine bir ödenek sağlandı ve 1952 yılında Londra Üniversitesi'nin BSc (Bachelor of Science-Fen Fakültesi) Ekonomi sınavına katıldı ve en iyi derece ödülüne layık görüldü. Bu ona, Morris Ginsburg tarafın-

vi Çocukların bakımını üstlenen Hristiyan eğitim kurumlarından birisi. https://en.wikipedia.org/wiki/Sunday_school [ET: 9 Aralık 2016] (ç.n.)

vii Psikoloji, Sosyoloji, Tarih vb. eğitimi veren okul. (ç.n.)

dan din sosyolojisi bölümüyle tanışma ve üç Hristiyan sekti üzerine yapmış olduğu çalışmasında Donald MacRae tarafından denetlenme ve daha sonra da Londra Üniversitesi'nde eğitim bursu imkânı sağlanan Londra Ekonomi Okulu'nda öğrencilik hakkı sağladı. 1955 yılında tamamladığı doktora tezi yılın en iyi araştırma ödülüne layık görülerek Hutchinson madalyasını almasını sağladı.

Wilson, Leeds Üniversitesi'ndeki Sosyoloji bölümünde öğretim üyesi asistanlığı görevine başlamak üzere Yorkshire kentine geri döndü ve iki yıl sonra öğretim üyeliğine terfi etti. İlk akademik yayınları sekülerleşme ile değil, sekt ve sekt gelişimi ile ilgiliydi. 1959 yılında 'Sekt Gelişiminin Bir Analizi' adlı çalışması *Amerikan Sosyoloji Dergisi*'nde² yayımlandı ve iki yıl sonra yeniden gözden geçirdiği doktora tezi *Sektler ve Toplum*³ adıyla basıldı.

1962 yılında Wilson, Oxford Üniversitesi'nde Sosyoloji Profesörü oldu. Bu tarz üniversite atamaları ile birlikte bilimsel kurul üyelikleri de eksik olmazdı. Varlıklı bir sanayici olan William Morris (daha sonra Lord Nuffield) tarafından sosyal bilimlere temel teşkil etmek üzere kurulan Nuffield Vakfı, Wilson'ı, üzerinde iyice düşündükten sonra kabul etmedi. Muhtemel gerekçe ise araştırmasının istatistiksel olmaktan ziyade etnografik özellikler taşıma eğilimi göstermesi ve Nuffield'ın sosyal sınıf uzmanlığını önemsememiş olmasıydı.

Ne ilginçtir ki Wilson All Souls'da^{viii} bilim kurulu üyeliğine seçildi. Oxford standartlarına göre All Souls üst düzey bir kuruluştur. Lisans öğrencilerine ders vermeye gerek görmeyecek kadar varlıklıydı ve eski moda olmak ile gurur duyardı. Kariyerinin sonlarına doğru, kadınların kolejde akşam yemeğine kalmalarına genel anlamda izin verilmezdi - Wilson'ın tamamıyla onayladığı bir kısıtlama, çünkü Wilson'a göre 'Tatlıdan sonra kişi kendini bulaşık makinesi ile ilgili konuşurken bulabilir'di.⁴ Düzenlediği seminerlerde, Eileen

viii Oxford Üniversitesi bünyesinde özellikle sosyal bilimler alanında akademik araştırmalar temelinde kurulmuş bir kurum. https://en.wikipedia.org/wiki/All_Souls_College,_Oxford [ET: 11 Ocak 2017] (ç. n.)

Barker gibi, konuşma yapmak üzere davet ettiği kadınları ağırlama problemini tüm masraflarını kendisinin karşıladığı özel yemek şirketi ayarlayarak çözmeyi başarmıştır. Wilson kendini tamamıyla All Souls kültürüne kaptırmıştı fakat hakikaten eski kafalı Oxford kolejlerinin neden Leeds şehriden işçi sınıfına mensup genç bir adamı görevlendirdiği bugün hâlâ bilinmemektedir. O kadar ki Wilson ünü dünyaya yayılmış olan şarap mahzenlerinin sorumlusu oldu. 1984 yılında kabul edilmesi, kendisine D. Litt.^{ix} akademik derecesini veren üniversite ile bildirilmişti.

Wilson kariyerinin kalan kısmını All Souls'da geçirse de çok fazla seyahat ettiği akıldâ tutulması gereken önemli bir bilgidir. Özellikle Amerika'ya olan aşinalığını bilmek *Seküler Toplumlarda Din* adlı eserinin arka planını anlamada son derece önemlidir. Örneğin, 1957-8 akademik yılını Commonwealth Fund bursu sayesinde Berkeley, Kaliforniya Üniversitesi'nde geçirmişti. Uluslararası akademik organizasyonlarda son derece aktifti ve dünyanın birçok yerinde üniversite ve konferanslarda konuşmalar yaptı. Aynı zamanda başarılı bir akademik kariyer elde edecek birçok öğrencinin (özellikle 1960'lı yılların yeni dinî hareketlerinin) üzerinde etkili olduğunu söylemek abartılı olmaz. Bununla birlikte, merak uyandıran ve entelektüel anlamda ufuk açıcı bir alt disiplin olan din sosyolojisinin gelişiminde çok büyük bir rol oynamıştır.

Seküler Toplumlarda Din: Üslup ve Ana Temalar

Wilson'ın *Seküler Toplumlarda Din* adlı eseri yazmaya nasıl karar verdiği bilinmiyor. Ayrıca Oxford Üniversitesi'nin kadrolu bir bilim adamı tarafından yazılan bir kitabın neden Oxford Üniversitesi Basımevi'nde değil de uzun süre rasyonalist hareket ile ilişkisi olan küçük bir Londra firması C. A. Watts tarafından basıldığı çok açık değildir.⁵ Wilson rasyonalist prensiplere karşı sevgi beslemiş olabilir fakat kesinlikle aleni bir şekilde sekülerist olduğu söylenemez.

ix Litterarum Doctor - yayımlanan eserleri bakımından dikkat çeken akademik personele verilen derece. https://en.wikipedia.org/wiki/Doctor_of_Letters [ET: 10 Kasım 2016] (ç.n.)

Doğrusunu söylemek gerekirse, birçok vesileyle hükümet müdahalesine maruz kalan Exclusive Brethren^x gibi sektlere açık bir şekilde destek vermiştir. Her ne olursa olsun, *Seküler Toplumlar da Din*'in genel amacı rasyonalistler tarafından destek bulabilmiş olmasına rağmen, üslup ve kapsamının Oxford tarafından basılan sonraki eserler ile benzer özellikler taşıması, basımevinin kitabın bütünlüğü üzerinde hiç etkisinin olmadığı izlenimini verir.⁶

Üslup

Seküler Toplumlar da Din, birçoğuna notlar kısmında yer verilmesine rağmen, diğer sosyologların eserlerine neredeyse hiç gönderme yapmaması yönünden ayırt edici bir özellik taşır. Ana fikrini, diğer bilim adamlarıyla girdiği tartışmalar dizisiyle değil, doğrudan ifade eder. Böyle olmasının bir sebebi, 1960'ların başlarında tartışabileceği çok fazla din sosyoloğunun olmaması ve hatta dine ilgi duyan çok daha az İngiliz sosyoloğunun olmasıdır. Tartışmalar yaptığı bilim adamlarından birisi hiç kuşkusuz David Martin'di. Wilson, Martin'in sekülerleşme kavramının kullanımına yönelik eleştirilerine genellikle son derece üstün körü bir biçimde bir not ile cevap verirdi.⁷ Bu suskunluğu yıllar sonra Martin bozdu. Din sosyolojisinin küçük dünyasının, diğer sosyolojik uzmanlıklar kadar sekteryan olmasını önlemek için,

Bryan ile aramızda, birinin diğerini açık bir şekilde asla eleştirmeyeceği üzerine dayalı konuşulmayan, sözlü bir anlaşma vardı. Bu, birbirimizin yayımlanmış eserlerine çok nadir atıfta bulunduğumuz anlamına geliyordu, meslektaşlarımızın farkına vardığı ve eğlenerek yorumladığı sanal bir sessizlik. Kitaplarda genellikle karşıt görüşleri savunan ikili olarak yer alırdık, bugün hâlâ anlaşmazlıklarımız olmakla birlikte, arkadaşlığımız devam etmektedir.⁸

Wilson'ın ana tema üzerine çelişen fikirleri kaleme almaktansa, basit bir şekilde doğrudan ana konuyu yazmaya koyulmasının ikinci

x Hristiyan evanjelik hareketin alt kollarından bir sekt. https://en.wikipedia.org/wiki/Exclusive_Brethren [ET: 9 Ocak 2017] (ç.n.)

sebebi, özellikle İngiltere’de sosyolojinin hâlâ bir çeşit karşılıklı anlaşmaya dayalı suçsuzluk durumunda olmasıydı. Marksist, sembolik etkileşimci, fenomenolojik ve feminist eleştiriler henüz gelmedi ve bir sosyolog, Weber, Veblen, Toennies ve diğer ‘büyükler’in eserleri sanki üzerinde hem fikir olunmuş bir dünya görüşünün temellerini oluşturmuş gibi yazabilir.

Sonuç ferahlatıcı bir biçimde güvenli bir ortam yansıtmaktadır. Bazı dilsel ifadelerin artık oldukça açık görüldüğü söylenebilir. Birkaç modern yazarın, ‘yeni endüstriyel işçi sınıfını yönetici sınıflardan ve yerleşik ticari sınıflardan duygusal yönden çok daha az olgun’ olarak tasvir edeceğine ihtimal vermiyorum.⁹ Wilson’ın buradaki tezi geniş ölçüde hâlâ kabul görmektedir: “Metodizm, daha öncesinde toplumsal ve oto-kontrol sağlayıcılara sağlayıcılara çok az ihtiyaç duyan, bununla birlikte toplum düzenlemeleri, tarımsal değerler ve toprak sahibi toplumun kurumsallaşmış yapıları tarafından kontrol altında tutulan insanlar için bir disiplin, yaşam tarzı ve ahlâkî kurallar sistemiydi.”¹⁰ Fakat modern bir yazarın çok daha tedbirli olacağı ve dolaylı ifadeler kullanacağı kesindir. Genel anlamda Wilson’ın değerler söylemi hakkında aynı noktaya vurgu yapılabilir. Wilson’ın, 1960’ların hedonizm eğilimine yönelik sosyolojik eleştirisinin kendi tercihlerini yansıttığı noktasında hiçbir eksiklik yoktur.

Görüldüğü kadarıyla, Wilson son derece tutucu bir yazardı ve yazıları da her zaman bütünüyle kurallara uygundur. Şimdi yaygın olduğundan çok daha az saldırgan bir biçimde alternatif görüşlere karşı eleştireldir. Fakat bazen, konuştuğu zaman, yüzünde küçük bir gülümsemeyle birlikte ağız kenarında ince alaycı bir ifade belirir. Örneğin; ‘henüz keşfedilmemiş ve varsayıma dayalı değişmez bir ölçüm aracı önerilmemesi’ gerekçesiyle insanların özünde dindar oldukları düşüncesini bir tarafa bırakır.¹¹

Üslupla ilgili göz önünde bulundurulması gereken son nokta Wilson’ın tanımladığı ve açıkladığı sekülerleşme tezinin zımni onayıdır. Wilson dinî inançlar ve zümreler bilgisine herhangi bir çağdaş yazardan çok daha fazla hâkimdir. Modern okuyucunun işini kolay-

laştırmak için birçok yerde açıklayıcı dipnotlar kullandım. Bu tür eklemelerin Wilson'ın orijinal metni ile karışmaması için Wilson'a ait olan notları her bölümün son kısmına ekledim.

Sekülerleşme

Wilson, *Seküler Toplumlarda Din*'in tezini daha en başta oldukça açık bir biçimde etraflıca izah eder:

Dinî düşünce, dinî pratikler ve dinî kurumlar bir zamanlar Batı toplumunun, aslında bütün toplumların olduğu gibi, gündelik yaşantısının tam merkezindeydi. 17. yüzyılda bile ve elbette 18. ve 19. yüzyıllarda, dinî pratiklere ve mekânlara yabancı ve hiçbir kiliseye mensup olmayan insanların bulunması, bununla birlikte, bu insanların, garip bir dindarlık, iyi niyetler, akla uygunlaştırmalar ve bâtil inançların karışımı dinî düşüncelerinin var olması dinin egemenliğine muhalefet etmez. Din, her zaman sert bir şekilde kanun yoluyla olmasa da o zamanlar bazı toplumsal kurumlar ve yönetici sınıfların temel ilkelere aracılığıyla, insanların geleneklerinde güvence altına alınmıştır. Çoğu zaman Tanrı iradesini ya da din adamlarının bunu idrak etmesini geçersiz kılacak diğer telaflı edici güçlerin, ekonomik ve politik gereksinimlerin olması, dinî motiflerin, dinî yaptırımların ve dinî mesleklerin tamamının aslında toplumsal anlamda büyük etkileri olduğu gerçeğiyle çelişmez.

20. yüzyılda bu durum açık bir şekilde değişmiştir ve bu değişim süreci devam etmektedir.¹²

Tarım toplumundan bu yana benzer şekilde değişime uğrayan dinin doğası ve statüsü dışında toplumun başka hiçbir yönü bu kadar çok değişmiş olamaz. En temel değişim dinin toplumsal etki kaybında görüldü. Birleşik Krallık'ta bu değişim kiliseyi terk eden insanlar arasında görülmüştür. Amerika Birleşik Devletleri'nde, 6. ve 7. bölümlerin konusu, kiliseler çoğunlukla seküler sebeplerden dolayı vermiş oldukları hatırı sayılır tavizler karşılığında popülerliklerini devam ettirmeyi başardılar.

Wilson, geleneksel dine olan bağlılıkta azalma görüldükçe son derece popüler olan ‘değişim var fakat önem kaybetme yok’ alternatif tezine değinir fakat bunu kabul etmez.

Sekülerleşme düşüncesi bütün din sosyologları arasında popüler değildir. Batı toplumlarında gerçekte meydana gelen olgunun, gündelik yaşamda dinî düşüncelerin seküler düşüncelerle yer değiştirmesi değil, yalnızca dinin doğasında görülen değişim olduğunu ileri süren bazı sosyologlar da yok değildir. Kilisede ibadet etmenin, vaaz vermenin, ilahi okumanın ve bir kitabın ya da ruhbanlık mesleğinin otoritesinin zamana ayak uyduramadığı söylenir, bu nedenle -tabiatı gereği dindar olduğu düşünülen- insanlar dinî arzuları adına yeni formlar ve ifade tarzları arayışı içine girerler.¹³

Wilson’ın, olasılığın farkına varması fakat genel argümanını sağlamlaştırmaktan ziyade tezat teşkil etmesine ikna olmaması önemlidir. Çünkü özellikle ana konuyu savunmaya önem veren teologlar ve din üzerine çalışma yapan öğrenciler arasında, dinin öneminin azalmasından ziyade değişiminin söz konusu olduğu durum artık yeni bir vahiy gibi sunulmaktadır; dinî ve sekülerin eski ve kulanışsız dikotomisi yerine geçen yeni ve daha incelikli bir sosyoloji. Anlaşılan Wilson yanılmış olabilir (Ek 2 bu konuya değiniyor) fakat bu dikkate değer alternatif karşısında bütünüyle kaygısız değildi.¹⁴

Seküler Toplumlarda Din’in en önemli özelliklerinden birisi, değişen toplum yapısının ihtiyaçlarına karşılık veren bir yapıda Hristiyanlığın sekteryan değerler sisteminin dönemsel yeniden keşfi olarak dinî görüş ayrılığının tarihine sosyolojik yaklaşmasıdır. Tarihçiler toplumsal sınıfların basit birlikteliklerine kızacaklar fakat bunun da gerçeğin özünü ihtiva ettiği gözden kaçırılmamalıdır.

Mezhepsel çeşitlilik... ulusal yaşam içerisinde görülmeye başladıkça, yaşam deneyimlerinin ve yeni toplumsal sınıfların değerler ve inançlar sisteminin uyumunda birbirini izleyen aşamalar olarak görülebilir. Din ile sınıf arasında eksiksiz bir karşılıklı ilişki olmadığı açıktır fakat bu ilişkinin geniş çerçevesi kolaylıkla fark edilebilir ve önemsiz değişikliklere rağmen, kolay kolay tartışılmaz.¹⁵

Söz gelimi; Kalvinizmin, kimin kurtarılacağı ya da bağışlanacağı ile ilgili kısıtlı görüşü en çok da ticari sınıf için uygundu -‘Kalvinizmin^{xi} ahlâk sistemi, 16. yüzyıl tüccarının ve kasabalısının görev aşkına yönelik eğilimini meşrulaştırdı ve teşvik etti’- fakat endüstrileşme, ‘sadece seçilmiş tüccar sınıfıyla değil, işçi sınıfı yığınlarıyla’ konuşmak için püriten bir din gerektiriyordu. Metodizm^{xii} bunu, “Her insanın İsa Mesih’i ve kurtuluşa ermeyi seçme hakkı vardı.” fikrini ileri süren Arminian teolojisi ile gerçekleştirdi.¹⁶

Teknoloji ve bilimin sekülerleştirici etkilerinden bahsetmesine rağmen, Wilson, birbiriyle bağlantılı iki değişimin birleşimine en yüksek konumu verir: artan toplumsal çeşitlilik ve gittikçe artan oranda bireysel özgürlük: ‘İnsanların, kendilerini maruz bıraktıkları muazzam sayıdaki etki tercihlerine sahip oldukları çeşitli sosyal deneyim yapıları tarafından bireyselleştirildikleri modern toplumlarda, Kiliselerin^{xiii} hizmet edebildiği yaygın bir duygu toplumu artık yoktur.’¹⁷

3. Bölüm’de, Wilson sekülerleşmenin toplumsal bağlamına odaklanır. İlk olarak ‘bireyin duygusal ifadesi için yeni kanalların, arzularını gerçekleştirme için yeni umutların ve eskiden bir dereceye kadar dinî kurumların tekelinde olacak şekilde birey için işlev

xi Kalvinizm: John Calvin (1509-1564) tarafından ortaya atılan fikirler etrafında kurulan bir Hristiyan mezhebi. Kirman 2016, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Adana, Karahan Yay. s. 163 (ç.n.)

xii Metodistler: 1739 yılında İngiltere’de John Wesley (1703-1791) öncülüğünde kurulan bir dinî hareket. Kirman 2016, *Din Sosyolojisi Sözlüğü*, Adana, Karahan Yay. s. 204-5 (ç.n.)

xiii Bu cümlede olduğu gibi ‘kilise’ kelimesi orijinal metinde bazen küçük harf bazen de büyük harf ile başlatılmıştır. Büyük-küçük harf kullanımında tamamıyla orijinal metne sadık kalmıştır. (ç.n.)

gören yeni kurumların' gelişiminden bahseder.¹⁸ Söz gelimi, demokratik siyasetin din için çok sayıda zararlı sonuçları vardır. 'Toplumsal düzenlemelerin, güç dağılımlarının, zenginliğin, nüfuzun, yaşam fırsatlarının ve yaşam koşullarının genel yapısının araçsal eylem ve öncelikle toplu karar verme ile etkilenebileceği düşüncesi ... bireyin kendi işlerinde doğaüstü müdahale taleplerine başvurusunu kendi içinde kademeli olarak değişikliğe uğratar.¹⁹ Ya kaderimize razı olacağız ya da Tanrı'nın insan sahnesine girmesini ümit edeceğiz yönündeki dinî düşüncelerin 'her ikisi de gerçeğe uygun siyasi olasılıklar kavrandıkça, etkilerinde azalma görülen yönelimlerdir.'²⁰

Dinî organizasyonlar başlangıçta, ruhban sınıfı dışında kalanlar için çok geniş oranda liderlik ve etkili roller önererek endüstrileşme ile birlikte anılan insanlığın daha eşitlikçi görüntüsüne karşılık verdi. İlk ve en kapsamlı olarak Nonconformity (Anglikan Kilise karşıtlığı), daha sonra 19. yüzyılda İngiliz Kilisesi ve Katolik Kilise, 'Pazar Okulu^{xiv} Hareketi, Yetişkin Okulları, Kilise Enstitüleri, the Good Templars (Tapınak Şövalyeleri), Bands of Hope (kadınlara yönelik bir kurum), the Motherhoods, Brotherhoods, Bright Hours ve the Mutual Movement...the Church Lads, the Crusaders, the Boys Brigades ve bunlara benzer kuruluşları bünyelerinde barındırıyorlardı.²¹ Hem enerji tüketicileri hem de prestijli toplumsal rol sağlayıcıları olan bu kuruluşlar 'ilk önce politik, daha sonra da eğlence dernekleri' tarafından geride bırakıldılar.²²

Eğlence endüstrisi, sadece 'halkın parası, zamanı ve ilgisi için yarıştığından' değil, aynı zamanda 'alternatif değerler ve normlar dizisi' sunduğu için 'başlangıçtan beri dine karşı bir meydan okumaydı.' Eğlence endüstrisine olanak sağlayan teknoloji aynı zamanda Kilisenin elinde bulundurduğu tekel-benzeri oluşumu da zayıflatmıştır: 'Yerel bir topluluğun güçlü bir sesi olan papaz, çok çeşitli dinî mesajlar ileten birkaç sestene birisi hâline geldi ve akabinde dinî olmayan eğlenceler sunarak yeni teknik kitle iletişim araçlarını kullanan ve etkisi her geçen gün artan seslerle rekabete girdi.'²³

xiv Genellikle (her zaman değil) çocukların ihtiyaçlarını karşılayan Hristiyan eğitim kurumu. https://en.wikipedia.org/wiki/Sunday_school [ET: 8 Kasım 2016] (ç.n.)

Wilson, basit bir ‘bilim, dinin yanlış olduğunu kanıtlar’ hikâyesinden kaçınma konusunda son derece dikkatliydi. Bunun yerine pragmatik bir *Weltanschauung*’ın (dünya görüşü) gelişiminden bahseder. (Okuyucularının, anlamı ‘dünya görüşü’ olan bu kelime için Almanca’ya gereksinim duymayacaklarını düşündüğü için bu kelimenin Almanca orijinalini kullanmış.) Bilimin ilerlemesiyle sadece yaşamın birçok yönü ve alternatif dinî yorumlardan ziyade çok daha tatmin edici bir şekilde cismanî çevre açıklığa kavuşmakla kalmaz aynı zamanda pratik sonuçlardaki açıklamalarının teyit edilmesini de sağlar’.²⁴ Wilson daha sonraki tartışmasında ruhban sınıfının konumunu ele alır:

*Bilim sorulara cevaplar bulduğundan ve olumlu, somut ürünler ortaya çıkardığından, tedricen kabul ve saygı görmeye başladı... Bilimsel disiplinlerde görülen gelişmeler ve çok sayıdaki meslek gruplarına bilimin uygulanmaya başlamasıyla, toplumsal gelişmenin erken aşamalarında dinî ibadetleri yaptırmaya yetkili olan kişi uzman iken, papazlar belirgin bir biçimde daha amatör uygulayıcılar olarak kaldılar.*²⁵

Amerikan İstisnacılığı

Wilson, ‘Avrupalılar kiliseleri terk ederek sekülerleşirken, Amerikalılar kiliselerinde özellikle dinî olanı azaltarak sekülerleşirler’ görüşünü ileri sürmesiyle belki de şu anda en çok bilinen (fakat en çok eleştirilen) din sosyoloğudur. Bu durum, iki şekilde de onuda elde etmeyi dilemek gibi görünmektedir. Ancak açıklamalarında da görüldüğü üzere, ileri sürdüğü görüş için mantıklı bir açıklaması vardır. Yüksek seviyedeki sosyolojik kuramında Wilson, modernleşirmenin görüldüğü her yerde benzer şekilde sekülerleştirici sonuçların olması gerektiği görüşünü ileri sürerek işe koyulur. Eğer Amerika Birleşik Devletleri’nin Avrupa toplumlarına benzememesi söz konusuysa, bu durum Amerikan dininin zımnî şekillerde daha seküler olduğu ya da Amerika Birleşik Devletleri’ndeki dinin görünürlüğüne devam ettirmek adına, ikincil toplumsal fonksiyonlar ürettiği anlamına gelir ya da Wilson her iki duruma da ulaşır.

Ekümenizm^{xv}, Sektler ve Mezhepler

Wilson, sekülerleşme tezinin doğruluğunu ortaya koyduktan sonra, dinî tepkileri ele alır. Ana akım mezhepler için gün gibi ortada olan bir tepki, daralan pazarda seküler işletmelerde olduğu gibi, giderek genişleyen birimlere katılarak masrafları kısmak ve müşteri tabanlarını genişletmektir. Dolayısıyla, Ekümenik görüş ‘eğer Hristiyanlığın farklı kolları küçük meseleler üzerine tartışmayı bırakır ve seküler dünyaya ortak bir cephe sunarsa, Hristiyanlık çok daha cazip bir hâle gelebilir’ düşüncesini tartışır. Fakat aynı zamanda, işleri, küçük farklılıkların grup dışındaki insanlara nasıl görüldüğü üzerine tartışmak olan genellikle küçük dinî hareketler olarak tanımlanan sektler de vardır. En genel olarak, sekt oluşumu, seküler düzenden daha az önemli bir hâle gelen egemen dinî geleneğe bir tepkidir. Wilson’ın tartışması belirgin iki katkı sağlar. İlk olarak, sektlerin bütünüyle aynı olmadıklarının farkındadır. Din değiştirenler (Conversionists), devrimciler (revolutionists), içe kapanıklar (introversionists) ve tahrifçiler (manipulationists) arasında Wilson tarafından belirlenen farklılıklar çok fazla önemli olmasa da önem arz eden farklılıklar dikkatli bir şekilde ele alınır. Wilson coşkulu sektlerin bir nesilden daha fazla sürmeyeceği düşüncesini reddeder ve kendisini zamanın ortodoksluğundan ayrı tutar. Sektlerin mezhebe dönüşme süreçlerinde mevcut şevklerini kaybetmeden, üyeler artık ebeveynlerinin karşı çıktıkları dünyadan son derece memnundurlar. Bazı sektler -mesela Metodist Kilisesi- aslında mezhep olsa da sekteryanlık varlığını sürdürebilir ve sekülerleşme bu tarz bir kararlılığı farkında olmayarak teşvik edebilir. Sektlerin birçoğu, egemen Hristiyan Kilisesi tarafından yapılan uzlaşılara eleştirel tepkiler olarak başlamış olabilir fakat bizzat seküler dünyanın kendisine eleştirel tepkiler olarak varlığını devam ettirebilir.²⁶

xv En geniş anlamıyla, dinî birlik veya dinî işbirliğinden maksat, üç İbrahimî din olarak İslam, Hristiyanlık ve Yahudilik dinlerinin ortak manevî değerlerine vurguda bulunan dünya kapsamında bir dini birliktir. Daha çok bilinen dar anlamıyla ekümeniklik, bu üç dinin herhangi birinin mezhepleri arasında işbirliği anlamına gelir. <https://tr.wikipedia.org/wiki/Ek%C3%BCmeniklik> [ET: 8 Kasım 2016] (ç.n.)

Sıkıntılı İşlevselcilik

Seküler Toplumlarda Din'in bu kısa incelenmesinin sonunda, popüler sekülerleşme tartışmalarında tekrar tekrar gündeme gelen ve Wilson'ın sekülerleşme tezinin, pozitif toplumsal gelişmenin bazı tedrici meta-anlatılarına uygun olduğuna inanan eleştirmenleri boşa çıkararak bir konuya dikkat çekmek istiyorum. Hemen hemen her zaman sekülerleşme ile ilgili konuşmalarında, müşterek dinin yokluğunda, müşterek ahlâkî kurallar için nelerin dayanak oluşturacağı sorusunu sorusu dinleyicilerimin birinden gelir. Aynı sorunun Wilson için de sıkıntı yaratması, hafife aldığı işlevselciliğinin bir yansımasıdır ve Wilson'ın kötümser tepkisi All Souls'un tutucu manastırlarındaki geçici ikametine çok şey borçlu olabilir.²⁷ Wilson'ın, 'yalnızca müşterek bir din müşterek ahlâkî kurallar meydana getirebilir' gibi bir düşüncesi yoktur fakat pratikte Batı toplumları, din ve ahlâkî nitelikler özel alana hapsedildikçe aşınan müşterek Hristiyan değerlerin kalıntılarından çok fayda sağlamıştır: "Resmî kanun gereği dışında toplumsal kontrol aşamalarında, ahlâkî değerlerin özel meseleler olduğu kanısı giderek kabul görmektedir... topluluk yaşamının kendisi zayıfladıkça, neyin 'yapılması' ve neyin 'yapılmaması' hakkındaki topluluk düşüncesinin gücü de zayıflar."²⁸

Sekülerin dinî olana tercih edildiği düşüncesi doğrultusunda Wilson'ın bir sekülerist olmaması modern toplumların maneviyatına yönelik kötümser bakış açısından net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Geride kalan sorular, değer uzlaşısını ve terkedilmiş ahlâkî kurallarını kaybeden bir toplumun bir arada kalıp kalamayacağı ve toplumsal bütünleşmenin alternatif araçlarının var olup olmadığıdır. Bu sorulara kısaca cevap verecek olursak, ilki için 'kalabilir', ikincisi için de 'vardır' yeterli olur. Fakat kısa cevaplar aynı zamanda kısa vadeli cevaplar olabilir. Ekonomik düzen, her şeyden önce müşterek yaygın ahlâkî duygulara tepki gösteren ve ekonomik roller için rasyonel bir şekilde harekete geçirilebilen bir kamu olmadan geçerliliğini daha iyi koruyabilir. Üstlenilen roldeki toplumsal kontrol, yeterli perfor-